

ДНЕШНИЯТ БЪЛГАРСКИ ПРАВОПИС

По случай 50 години от въвеждането на днешния български правопис (1945 г.) редакцията на сп. "Проглас" организира анкета сред езиковеди, писатели, журналисти, културни и други дейци. Целта е да бъдат споделяни становища за положителните (силните, добрите) и слабите (лошите) страни на правописа след половинвековното му приложение, т. е. да му се даде обективна оценка от научно и практическо гледище, без въпросът да се политизира и идеологизира. Въпросите за анкетата бяха публикувани в кн. 4 на списанието за 1994 г. Публикуваме първите получени отговори.

Чл.-кор. проф. Иван Дуриданов

Бързам да Ви съобщя, че по въпросите, които поставяте, съм взел отношение на два пъти:

Първо, в доклад на Първата национална конференция за езиково строителство през 1978 г. в София, отпечатан като статия под заглавие "Общото езикознание и проблемите на езиковото строителство" в сп. "Език и литература" (1979 г., кн. 1, с. 9—19) и в сборника "Проблеми на езиковата култура", 1980, с. 16—30 (вж. и статията ми "За гъвкава норма на книжовния език", в. "Литературен фронт", бр. 46/16 ноември 1979 г.).

Второ, в статия "Нужни ли са промени в днешния правопис", във вестник "Литературен форум", бр. 29/107, 22—28.VII.1992 (прилагам вестника).

По четвъртия въпрос: Има постановление на Министерския съвет (много старо), според което въпроси на българския език и правопис се решават от Института за български език при БАН. Моето мнение: трябва да има национална комисия по проблемите на българския език и правопис, в която да има представители на Института за български език и на филологическите факултети на университетите и която да бъде към Министерския съвет. Отделно трябва да има национална комисия по правопис и транскрипция на географските имена с представители езиковеди, историци и географи. Такава комисия допреди няколко години съществуваше, но сега, доколкото ми е известно, не функционира.

Николай Хайтов

Да си призная, с проблемите на правописа не съм достатъчно наясно, защото те са твърде специфични, затова не смея да давам мнения и препоръки. Единствената ми повседневна жалба е по запетайките, които отделят т. нар.

вметнати изречения и придават яснота на писаното слово. Но мисля, че друга, много по-друга е бедата сега: това е физическото унищожение на българския език, което се наблюдава по цялата страна (изместването му по фирми и по други поводи от латиницата). И освен това, съсипването на езика чрез учебниците. (Вижте в алманаха по литература за X клас очерка за дядо Йоцо.) Това е живата чума, която ни съсипва сега. Като радетел на българския език помислете как да се борим с разрухата на езика ни, програмираната разруха.

Александър Геров

1. Каква е преценката Ви за съвременния български правопис? Кои са добрите и слабите му страни?

2. Намирате ли, че е наложително и оправдано да бъде върнат в употреба правописът от преди 1945 г.? — Да.

3. Нужни ли са според Вас промени в днешния ни правопис? Какви? Мотивирайте се. — *Да се върнат ф и ж.*

4. Кой орган според Вас трябва да се занимава с промени в правописа?

Евтим Евтимов

1. Положителна. Щом досега не съм си задавал точно този въпрос, за мене това означава, че сегашният правопис ми помага да си пиша книгите така, както аз си ги усещам, и нямам други претенции към него, освен една — да се махне използването на пълния член, защото е излишен. Аз почти не прибягвам до неговата помощ и, както виждате, не съм загубил нищо от това.

2. Не. Много вода е изтекла от тогава, за да търсим отново предишната му сила, пък и времето вече е друго. Аз съм учил по стария правопис, а по-късно съм преподавал на своите ученици в началното училище по новия и помня колко объркано беше всичко в началото. При всяко положение сегашният правопис е заел своето място и не се нуждае от подмяна или от нов прочит, както се опитват да правят някои литератори.

3. По-скоро е нужно развитие, отколкото подмяна или някаква голяма промяна. Би трябвало специалистите да си кажат думата по този въпрос, аз не съм от тях, и ако е останало нещо хубаво и актуално от стария правопис, да му намерят място в новия.

4. Като чуя думата орган, веднага настръхвам и се питам дали е здрав и докога ще бъде такъв. Господ да ни пази от натрапени органи! Може би това е работа на Българската академия на науките и Министерството на образованието, но като си припомня колко реформатори минаха през тези ведомства и не оставиха почти никаква следа, предпочитам с този проблем да се занимава един филологически факултет като вашия, който живее с него, или едно издание като "Проглас", което да обедини творците в тази област, отколкото с проблема за правописа отново да се занимават известни чиновници.

Проф. к.ф.н. Ангел Давидов

От периода на установяването на съвременния български книжовен език българският правопис винаги е съчетавал етимологическия и фонетическия принцип — с отстъпка и компромиси на единия за сметка на другия. Какъвто и

правопис да бъде приет (или наложен), той ще трябва да се съобразява с това положение — такава е традицията и практиката. Винаги спорен ще бъде обаче въпросът доколко, в каква степен единият принцип ще бъде доминиращ. В научната история на българския правопис този проблем е получил необходимото компетентно осветление и интерпретация, затова не смятам за нужно в една анкета да се повтарят известни неща. С това не искам да кажа, че историческият преглед на правописа не е необходим, напротив — този преглед със съответен анализ и аргументация (в защита на едни или други позиции) има своето място в научната полемика и особено сега, когато се навършват 50 години от въвеждането на днешния български правопис. Това може и трябва да стане чрез печата, радиото и телевизията.

1. Съвременният български правопис премахна употребата на *ѣ*, *ж*, на краесловните ерове и т. н. съобразно с утвърдената отдавна говорна практика (имах предвид книжовния изговор). Така, след като голямата носовка *ж* се е деназализирала от преди много векове и е преминала в качествено нов звук 'ѝ', има основания графемата *ж* да се изостави и замени с *ѝ*, както е станало по-рано и с графемата *ѡ* (буквен знак за малка носовка, рефлектирал в *е*, срв. *пѡтъ* — *пет*, *мѡсо* — *месо*), която бива заменена с *е*. Аналогични могат да бъдат разсъжденията за ятовата гласна (*ѣ*), т. нар. "ѣ двойно". Тази буква също беше изоставена, като на нейно място се определяше писане или с *я*, или с *е* съгласно с нормите на книжовния правоговор. По такъв начин се закрепил произношението на определени териториални български диалекти, прието като литературно много време преди правописната реформа от 1945 г. Това значително облекчава процеса на усвояване на книжовните норми чрез езиковото обучение. Тук обаче ще припомня, че двойното произношение на *ѣ* (като *е* или *'а*) не е нито от преди 50, нито дори от преди 100 години — ние разполагаме с български топонимичен материал от територията на днешна Гърция например, в който личи двойното застъпване на *ѣ*! Моите лични, субективни предпочитания и симпатии като специалист по старобългарски език и по история на българския език са на страната на старинното *ѣ* — то като че ли е израз на единството на българския език по отношение на тази гласна, връща ни към етимологията на редица корени, нещо абсолютно необходимо в обучението по български език, особено в лексико-семантично отношение. (Така например при писане с *ѣ* става съвсем очевидна родствената близост между думи от един корен като *дѣл*, *предел*, *раздел*, *подѣялба*, *раздѣла*, *неразделен*, *отделен*, *безпределно* и т. н.; *мѣня*, *менявам*, *променям*, *смяна*, *обмяна*, *обмен*, *неизменен*, *разменна*, *непременно*; *мѣра*, *мѣрка*, *мѣря*, *измервам*, *размер*, *лицемер*, *водомер*, *прекомерен*, *равномерен*, *сѣразмерен*, *закономерен* и др. При писане с *ѣ* ще се избегне разнобоият в случаи като *свят* (стб. *сѣвѣтъ*) и *свят*, *свети* (стб. *сѣвѣтъ*.) Примери могат да се приведат достатъчно много.

Повече етимология в правописа може да бъде само от полза и за пишещия, и за говорещия. Близостта до етимологията държи будно езиковото чувство, тя е страж пред профанацията на езика, до която може да доведе прекалената демократизация. Консерватизмът тук според мене е напълно оправдан. Нима

консервативният правопис на английския или френския език атестира англичани и французи като недемократични?

След заглъхването на краесловните ерове в историческия развой на българския език, пък и във връзка с тенденцията към затвърдяване на консонантизма всички крайни съгласни (както наследниците на твърди съгласни като *н* в *сън* < ст.-бълг. *сънѣ*, *р* в *двор* < ст.-бълг. *дворѣ*, *дол* < ст.-бълг. *долѣ*, така и наследниците на меки съгласни като *п'* в *кон* < ст.-бълг. *конѣ*, *р'* във *винар* < ст.-бълг. *винарѣ*, *л'* в *учител* < ст.-бълг. *оучителѣ*) вече се произнасят твърдо — според съвременните правоговорни норми. Но пак според тези норми при членуване мекостта се възстановява, напр. *кон*, но *коня*, *конят*; *винар*, *винаря*, *винарят*, *учител*, *учителя*, *учителят*, като при това правописът не отразява точно книжовното произношение, което гласи *кон'ъ*, *винар'ъ*, *учител'ъ*.

Мъчнотиите при произношението, което дава отражение и в говорната практика дори на говорители или изказващи се по радиото и телевизията, създава установеното писане на окончанията за 1 л. единствено и 3 л. множествено число в сегашно време на глаголи като *река*, *рекат*, *плетя*, *плетат*, *чета*, *четат*, *моля*, *молят*. Ние много често чуваме произношение, повлияно от правописа, напр. *Ще ви прочета декларация*, вместо прочетѣ, където ѣ наследява ж, чийто рефлекс е ъ.

Подобни отклонения от правоговора, също резултат от установения правопис, наблюдаваме, по-точно слушаеме, и при произнасяне на непълния член при съществителните от мъжки род като *град* — *града*, *рев* — *рева*, *мед* — *меда*, *нос* и *носа*, *дом* — *дома*, *труд* — *трудо*. В много случаи се стига до смислови неясноти, напр. *река* — съществително или глагол? Още по-уязвими от гледище на семантиката са примери с непълен член и форма за мн. ч. — *крак* — *крака* (за *крака* и за *кракѣ*).

2. Колкото и аргументи, при това приемливи, научно обосновани, да има в полза на стария правопис, връщането му в неговата цялост би било много трудно особено днес, след като 50 години вече второ поколение си служи с новия. Неговото връщане може да е оправдано, но няма да срещне масова подкрепа. Затова и не е наложително да се възстановяват старите норми от преди 1945 година в тяхната цялост.

3. Известни промени в днешния правопис са нужни (в духа на казаното в т. 1).

4. Би трябвало да се създаде държавна институция от специалисти—езиковеди, писатели, културни дейци и други радатели на чистия български език, която да следи спазването на правописните и правоговорните норми в средствата за масово осведомяване, в надписи, имена на фирми и др. Тази институция (комисия) трябва да има по-широк обseg на наблюдение, не само правописа и правоговора, но и други езикови явления (напр. опазването на българския език от експанзията на чуждите в него). При това, разбира се, не може да не се отчита и фактът, че езикът е жив организъм, който се развива, обогатява. Но в това развитие, за съжаление, се появяват и туморни образувания, които трябва навреме да се изрязват, преди да направят метастази и "да загние цялото тяло", както е казал Григорий Цамблак. Напредналите нации имат такива

институции с големи пълномощия, уредени законодателно, и те действуват решително за опазване националната самобитност на езика.

Доц. к.ф.н. Ив. Харалампиев

Първи въпрос

Не може да се даде еднозначна оценка за съвременния български правопис. В основата си той е демократичен, специално по отношение на правописа от преди 1945 г., но има редица несъвършенства, които се дължат главно на неуточненост и непоследователност в прилагането на правописните принципи. Освен това създадателите на този правопис, които го нарекоха "отечествено-фронтовски", вложиха в него силен политически елемент. Странно звучи днес формулираното през 1951 г. от акад. Вл. Георгиев принципно изискване българският правопис да се сближава и дори да се уеднакви с руския. Като резултат на тези и други причини нормите на съвременния български правопис се усвояват и спазват трудно, трудно се усвояват и заетите от руски пунктуационни правила.

Втори въпрос

Ще бъде голяма грешка да се обсъжда като възможност връщане на Дриновско-Иванчевския правопис, който с прекъсване от 2 години се използва от 1899 до началото на 1945 г. Всъщност такова връщане е невъзможно. Би било полезно да се имат предвид краткотрайният правопис на Ст. Омарчевски (1921—1923 г.), но без наложената от Ал. Стамболийски буква ж, както и нереализираният правописен проект на Историко-филоложкия клон на БАН от 1922 г.

Трети въпрос

Няма съмнение, че са нужни промени, но това не трябва да става на всяка цена, неорганизирано и на части. Необходима е сериозна и продължителна дискусия, чиито резултати да бъдат обобщени от езиковедска комисия. Трябва да се има предвид, че правописните навици, макар и често неправилни, се променят много трудно. Именно затова дискусията трябва да бъде по принципни въпроси, да се търсят решения, които ще намалят или премахнат многобройните изключения от едно или друго правило. Коренна промяна на българския правопис в сегашните условия е невъзможна, но е наложително да се вземе ясно отношение по въпроси, които от десетилетия се обсъждат в специализирания печат. Ще дам за пример няколко такива въпроса.

1. Правописните отстъпки в полза на фонетичния принцип трябва да се регламентират ясно. Наложително е при едни и същи условия писането да бъде еднакво, за да не се затруднява правописната практика. Например не е оправдано да се пише, от една страна, *ра̀сна, ну̀жна, въ̀стание* и т. н., а, от друга — *вѣстник, надѐждна, възстановя̀вам* и т. н.

2. Няма сериозни теоретични основания да се поддържа досегашното писане на пълния и краткия член за мъжки род и на глаголните окончания за 1 л. ед. и 3 л. мн. ч. сегашно време като *-а, -я, -ѣт, -ат, -ят* (*град̀а, градѣ̀т, ко̀ня, ко̀нят, чет̀а, чет̀ат* и т. н.). Въвеждането на писане *градѣ̀, градѣ̀т, четѣ̀,*

четът, мисльъ, мисльът и т. н. ще премахне силното противоречие между правопис и книжовен изговор. В такъв случай малкият ер (*ь*) трябва да бъде възприет като знак за мекост на съгласна не само пред *о*, но и пред *ъ* и по-рядко пред *е* и *и*.

3. В една бъдеща дискусия за промените в българския правопис непременно трябва да намери място многократно обсъжданият ятов въпрос. При наличието на толкова много книжовни изключения от едно уж ясно правило за писане на *я* или *е* би могло да се предложи екавите форми да бъдат допуснати редом с якавите като равноправни. Не мисля, че е подходящо половинчатото становище, отразено в Правописния речник от 1983 г., екавите форми да бъдат допуснати само в правописа, но не и в правописа.

4. Трябва да се определят кратки и ясни правила за слято, полуслято и разделно писане на думите. Сега в това отношение има голяма неустановеност.

5. Наложително е да се премахне изкуственото и отдавна дискутирано правило за употреба на пълен и кратък член при имената от мъжки род. Като компромисен вариант би могло да се въведе еуфоничното разграничение, съобразено с началния звук на следващата дума, напр. *добрия човек*, но *големият огън*.

Четвърти въпрос

С промените в правописа трябва да се занимава специална комисия към Министерския съвет. В нейния състав трябва да влязат най-добрите български езиковеди (не само столични, както досега, и не само специалисти по съвременен български книжовен език) и писатели. Само с разрешение на тази комисия трябва да се издават речници, справочници и ръководства по български правопис. Предписанията на тази комисия, оформяни като постановления на Министерския съвет, трябва да бъдат задължителни за всички, които се занимават с книжовна и издателска дейност и с обучение по български език.

Проф. д-р Станьо Георгиев

Правописната практика от последните петдесет години показва редица преимущества в по-точното отразяване на фонемния състав на съвременния български книжовен език. Не по-малко значение има и достъпността на правописа. Заедно с това трябва да отбележим и някои несъответствия с отрицателни последици за изговора и правописа на думите и формите. Ще спомена противоречието между звук и буква при членуването, окончанията на глаголите от I и II спрежение в I л. ед. ч. и 3 л. мн. ч. сегашно време и в други случаи, както и различията в изписването на думите, в които има изсяняване на старобългарския ят (широко *ѣ*, отбелязано с буква *ѣ*), и употребата на пълен член.

При една нова правописна реформа би могло да се запази буквата *я* за отбелязване на гласен (*а*) след мек съгласен (*'а*) и на йотувано *а* (*ѣа*) в думи като *воля*, *фея* (*вол'а*, *фейа*), а да се отстрани при отбелязване на (*ъ*), като се въведе на нейно място *ь* или *йъ*: *пътъ* — *пътът*, *моль* — *мольт* вместо *пътя* — *пътят*, *моля* — *молят*; *грейъ* — *грейът*, *геройъ* — *геройът* вместо *грея* — *греят*, *героя*

— *героят*. В другите случаи звук (ъ) да се отбелязва със съответна буква ъ: *столъ* — *столът*, *четъ* — *четът* вместо *стола*, *чета*, *четат*. Буква ю да остане с досегашната си употреба.

Без да се отрича пълният член за м. р. ед. ч., неговата употреба трябва да се сведе към случаи, когато без него се затруднява изразяването на синтактичните отношения със съществителните имена, главно за различаване на подлога от допълнението. "Боядисва *роботъ* (допълнение) и "Боядисва *роботът*" (подлог), "Ще предпочете ли селото *лекаръ* (допълнение) и "Ще предпочете ли *лекарът* (подлог) селото". В останалите случаи употребата на пълен член според действащото правило за членуване на подлога и сказуемното определение да бъде факултативна. Аргументите, с които се отрича употребата на пълен член, свързани най-често с факта, че за ж. и ср. род няма подобно различие, не са основателни. Пълният член не е измислен от филолозите. Той е първичната форма на члена за м. р. (рабъ-тъ), от която по-късно произлиза и кратката му форма. Не можем да си позволим да отричаме една обективно възникнала по необходимост форма с ярко изразена различителна функция. Освен това синтактичните построения с пълен член в посочените случаи налагат определен модел, който става синтактичен аналог и за построенията със съществителни имена от женски и среден род с единствена членна форма -та и -то.

Би трябвало да се помисли повече за отбелязването на рефлексите ('а) и (е) на старобългарския ят ('к). Несъмнено въвеждането на буква 'к' ще уеднакви графически различията в изговора на думи с такива рефлексии, което е в полза на единството на българския език без ограничаване на съществуващата изговорна дублетност, но това ще създаде още по-големи затруднения и ще поражда много грешки поради липсата на усет у съвременника към етимологията. Тук всяка стъпка трябва да се обмисли внимателно и предпазливо. В краен случай либерализацията на изговора с (а) или (е) може да реши въпроса, например *бяла* и *бела*, *голяма* и *голема*, *хляб* и *хлеб* и др.

Важно е също по-точното и обективно обосновано формулиране на много правописни правила, като удвояването на предлог с пред шипящите ж, ч, ш и пред ц, за употребата на главни букви в някои случаи, за разделно и полуразделно писане на думи и пр. Такива въпроси, много на брой, ще възникват и в бъдеще, но те не засягат основните принципи на графичната система и ще се решават въз основа на фонетичните, морфологичните, семантичните и други закономерности, от които произтичат.

Национална комисия от специалисти към Министерския съвет да внесе предложение за правописа в Народното събрание.